

Detre László

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Kardos Gábor

A JOGRENSZER TELJESSÉGE, VAGY TÉNYEK REALITÁSA? HANS KELSEN ÉS CARL SCHMITT SZUVERENITÁS FELFOGÁSÁNAK ÖSSZEVETÉSE

Bevezetés

A nemzetközi jog sarokkövének tekinti a szuverenitást, anélkül, hogy meghatározná mit is jelent pontosan. A szuverenitás jelentését, tartalmát, egzakt fogalmát évszázadok óta próbálják a (jog)tudósok a lehető legpontosabban körülírni, ez idáig sikertelenül. Nagy Boldizsár definíciós mocsárról beszél,¹ míg Takács Péter már a szó etimológiai hátterét is kavalkádszerűnek minősíti.²

A szuverenitás francia eredetű szó, amely legtöbbször az állam tágabb fogalmával kerül összefüggésbe.³ A jogászai gondolkodásba Jean Bodin (1530-1596) vezette be, mikor *Az államról* című könyvében először kapcsolta össze azt az állammal, illetve a legfőbb hatalommal. A szuverenitás számos kontextusban értelmezhető, ugyanakkor kettő kiemelendő: főhatalom és függetlenség. „*Az állam és csakis az állam szuverén.*”⁴ „*A szuverenitás az államhatalom fogalmi eleme.*”⁵ Mondhatjuk – de semmiképp nem definícióként –, hogy a szuverenitás egy államnak egy adott területen lévő főhatalmát jelenti, ami egyben más főhatalmaktól való függetlensége is. Gombár Csaba összefoglalóan azt írja, hogy a szuverenitás egy államhatárokkal körülhatárolt politikai rendszer, melyben a belsőleg kiküzdött főhatalom külső elismeréssel párosul.⁶ A tanulmánynak nem célja a szuverenitás nemzetközi jogi definíciójának – amúgy is lehetetlen⁷ – „megtalálása”. A szuverenitásról való

¹ NAGY 1996, 228. o.

² TAKÁCS 2011, 144. o.

³ TAKÁCS 145. o.

⁴ NAGY 230. o.

⁵ TAKÁCS 145. o.

⁶ GOMBÁR 1996, 13. o.

⁷ VALKI 1996, 47. o.

gondolkodás inkább általánosabb jogelméleti felvetés, amely összekapcsolódik a nemzetközi jog alapvető problémáival. A jogbölcseleti és a nemzetközi jogi kérdések egy tanulmányon belüli vizsgálata egyébként sem elvetendő kísérlet.⁸ A tanulmány célja, a szuverenitás két teljesen ellentétes, ugyanakkor leginkább átgondolt felfogásának egybevetése. Hans Kelsen (1881-1973) szerint a szuverenitás jogi, míg Carl Schmitt (1888-1985) szerint tényszerűségi kérdés.⁹ Munkáikból két élesen elkülönülő álláspont ismerhető meg.

A szuverenitás tisztán jogi megközelítése

Hans Kelsen valamennyi vonatkozó művéből, de főképp a *Tiszta jogtan*ból komplex álláspont rajzolódik ki a hatalom, a jog, az alkotmány (alpnorma), a nemzetközi jog és a szuverenitás lényegének, illetve e kategóriák egymáshoz fűződő viszonyának elemzéséből. A gondolati egységesség miatt tehát nem lehetséges a kelseni szuverenitás-felfogás különálló leképezése.

Elsőként Kelsen jogról alkotott felfogásának rövid bemutatása következik, mert Kelsen a szuverenitás problémáját – ahogy Rigó Anett is rámutat¹⁰ – normalogikai, tehát jogi problémának tekinti. Kelsen a jogot a társadalmi jelenségeken belül rendnek tekinti, ezért mondja, hogy a jog, mint rend – vagyis a jogrend – jogi normák rendszere.¹¹ A különböző normák akkor alkotnak egységet, ha valamennyi érvényessége egyazon normára – az alpnormára – visszavezethető. Az alpnormához való viszony jelöli ki a jogrendbe tartozást, egy norma érvényességét. A jogrendszer az alpnormából kiindulva lépcsőzetes rendszert alkot. Kelsen az alpnorma esetében „kitekint” a jogon kívüli világra. Azt állítja, hogy az alpnorma érvényességét vagy egy korábbi alpnorma határozza meg, vagy – és ez a „kitekintés” – az alpnormát „egy bitorló, vagy valamiképpen megalakult testület”¹² bocsátja ki. Ezt tovább erősíti azzal, hogy az alpnorma tartalmilag ahhoz a renchez igazodik, amelyben létrejött.

⁸ KARDOS 2007, 527. o. (KARDOS Alpnorma)

⁹ A tisztán jogi, illetve a tisztán tényszerűségi megközelítés elnevezése Martti Koskenniemi *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument* című munkája alapján kerül felhasználásra

¹⁰ RIGÓ 2007, 538. o.

¹¹ KELSEN 1988, 35. o. (Kelsen Jogtan)

¹² KELSEN Jogtan, 36. o.

Kelsen elemzi a hatalom és a jog kapcsolatát. „*A jog a hatalom meghatározott rendje.*”¹³ Már a hatalom és a jog kapcsolatánál megemlíti a nemzetközi jogot, ami minden olyan kormányzatot törvényesnek tekint, amely a kibocsátott normáknak érvényt szerez (hatékonyság elve). Egy hatalmi rend tehát hatékonysága révén jut el az alpnormához, majd az alpnormából kiindulva a jogrendszer érvényességéhez.

A következőkben Kelsen államfelfogását kell megvizsgálni. Kelsen a jog és állam kapcsolatának elemzését azzal a kijelentéssel kezdi, hogy az állam és a jog azért került mindaddig elválasztásra, hogy alá-fölérendeltségi, illetve igazolási viszony legyen vonható a kettő között. *Az államelmélet alapvonalai* című művében azt állítja, hogy az állam a „szokásos” felfogásban emberek sokasága, amely a földterület egy pontosan elhatárolt részén szervezett, jogilag szabályozott hatalom – normatív rend – alatt áll.¹⁴ Ugyanakkor kiemeli, hogy az állam nem csupán olyan emberek közössége, akik valamely hatalom alatt állnak, hanem normatív rend. Teljesen hiábavalónak tekinti az állami hatalom tényleges faktumokban történő keresését, mert ez odavezetne, hogy elismerjük, az erősebb határozza meg a gyengébb magatartását.¹⁵ A *Tiszta jogtan*ban kifejtett gondolatai szerint az államot emberi magatartások bizonyos rendjének kell felfogni, társadalmi kényszerrendnek. Az előzőekből következik, hogy a kényszerrendet azonosnak kell tekinteni a jogrenddel, vagyis el kell ismerni, hogy az állam jogrend.¹⁶ Kijelenti, hogy az állam és a jog dualizmusa az előző gondolattal feloldható, a feloldás pedig oda vezet, hogy minden állam szükségképpen jogállam,¹⁷ azaz nem más, mint egy alpnorma szerint érvényes normák összessége. Ennél a pontnál említi Kelsen a szuverenitást. Állítása szerint mindaddig, amíg nem áll az állami jogrend felett egy magasabb, addig az tekinthető a teljesnek, szuverénnek.¹⁸

A *Tiszta jogtan* gondolatmenetét követve jutunk el Kelsennek a nemzetközi jogról, valamint azzal összefüggésben a szuverenitásról kialakított képéhez. Ezt Kelsen rendkívül átgondolt gondolatkísérleten keresztül éri el, melyben felveti a nemzetközi jog és az állami jogrend kapcsolatának problematikáját, a monizmus (a nemzetközi jog és az állami jogrend egysége) és dualizmus (a nemzetközi jog és az állami jog éles elkülönülése) kérdését. A nemzetközi jog tagadásának logikai cáfolatától eljut a nemzetközi jog primátusáig, valamint még tovább: az egyetlen

¹³ KELSEN *Jogtan*, 38. o.

¹⁴ KELSEN 1997, 45. o. (Kelsen Államelmélet)

¹⁵ KELSEN Államelmélet, 45. o.

¹⁶ KELSEN *Jogtan*, 65. o.

¹⁷ KELSEN *Jogtan*, 70. o.

¹⁸ KELSEN Államelmélet, 48. o.

jogrend elgondolásig. Kelsen azt állítja, hogy a nemzetközi jog az államok, azaz jogrendek között szokás útján keletkezett az államközi viszonyok rendezése céljából. Kiemeli a *pacta sunt servanda* elvét, mert véleménye szerint ez hatalmazza fel a nemzetközi jogközösség alanyait, hogy magatartásukat szerződések megkötésén keresztül szabályozzák. A nemzetközi jog alapvető kérdése a szuverenitás kérdése, ami a monista, valamint a dualista felfogás ellentétéhez vezet. Kelsen azt írja, hogy a dualista felfogás logikailag tarthatatlan.¹⁹ A dualista elmélet azt jelenti, hogy az államok a nemzetközi jognak csak annyiban alávetettek, amennyiben azt magukra nézve kötelezőnek ismerik el. Ez esetben az állami jogrend valóban a nemzetközi jog felett áll, amely így ténylegesen külső közjogként (Hegel) érvényesül. A dualista felfogásban egy másik állam a saját államunk elismerése által válik olyan entitássá, melyre saját államunkhoz hasonlóan tekintünk. Egy másik állam elismerése saját államunk „kegyéből” mindazonáltal azt jelenti, hogy a másik állam létét és jogi alapját²⁰ elismerésünkkel nyeri, ami óhatatlanul is a másik állam alacsonyabb rendűségét jelenti. A szuverén rendszerben való gondolkodás egyúttal az énközpontú világ alapja is. A szuverén felfogás alapján minden csakis a saját államunk szemszögéből vizsgálható. Az állam szuverenitásának hangoztatása, a szuverénnek tekintett jogrend felemelése más állam szuverenitásának, valamint a nemzetközi jognak a tagadása is egyben. Kelsen rámutat, hogy ez egyértelműen politikai álláspont,²¹ amely a tiszta jogtudomány szempontjából elfogadhatatlan. A jog normakomplexum,²² mely csakis egységes lehet, ezért kizárt, hogy egyidejűleg két normarendszer legyen érvényes. Amennyiben két normarendszerről beszélünk, az alá-fölrendeltséghez, nem pedig mellérendeltséghez vezetne. Két alany esetén a mellérendeltség kell, hogy feltételezzen egy felettük álló olyan normát, amely egyenlőként egymás mellé rendezi őket. Ez a nemzetközi jog. Akkor miként is jönnek létre, miként határozhatóak meg az államok? A jogrend, vagyis az állam alapja az alapszabály, amelyet olyan kormányzat bocsátott ki, amely – a hatékonyság elve szerint – képes volt biztosítani annak érvényesülését. Ez a normaalkotó hatalom, amelynek e minőségét a nemzetközi jog kölcsönzi. Kelsen szerint a nemzetközi jog határozza meg egy jogrend tér- és időbeli érvényességét,²³ illetve megadja az egyes jogrendszer keletkezésének és megszűnésének pontját is.²⁴ A nem-

¹⁹ KELSEN Jogtan, 75. o.

²⁰ KELSEN Államelmélet, 51. o.

²¹ KELSEN Jogtan, 78. o.

²² KELSEN Jogtan, 76. o.

²³ KELSEN Jogtan, 82. o.

²⁴ KELSEN Államelmélet, 57. o.

zetközi jog ugyanakkor meghatározhatja az állami jog materiális tartalmát is. Pontosabban: a nemzetközi jog alatt az államok azokat a viszonyokat szabályozhatják, amelyeket a nemzetközi jog nem von el tőlük. Kelsen odáig megy, hogy az államokat a nemzetközi jogközösség szervének tekinti. Az állam nem más, mint a nemzetközi jognak alárendelt, viszonylag központosított rész-jogrend,²⁵ sőt, a norma-rendszer szempontjából az állam nem más, mint a nemzetközi jog tényállása.²⁶ A nemzetközi jogalkotásakor egy magasabb jogrendszer létrehozásáról lehet beszélni. Egy nemzetközi szerződés megkötésekor a jelenlévők tulajdonképpen a nemzetközi jogközösség jogalkotásra feljogosított szervei. A nemzetközi jog ugyanakkor primitív, decentralizált jogrend, mivel nem jutott még el a központosítás valamely fokára. Megsértéséhez sajátos – hangsúlyosan önszegély formájában – két szankció társul: a represszália és a háború. (A nemzetközi jog kikényszerítése mégiscsak ténylegességhez vezet!)

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy Kelsen a szuverenitást egyfajta politikai felfogásnak tekinti: „*A szuverenitás elmélete is ilyen valóban tragikus álarc, mely mögött a legkülönbözőbb hatalmi igények rejtőznek.*”²⁷ Szemében ez az én-központoság, valamint az imperializmus megnyilvánulása. A szuverenitás meghaladása a *Tiszta jogtan* egyik leglényegesebb eredménye.²⁸ Mindehhez pontosítás szükséges: Kelsen az állami szuverenitás gondolatát veti el, számára a szuverén, az egységes jogrendszer legmagasabb foka: a nemzetközi jog.

A szuverenitás ténszerűségi megközelítése

Kelsen jogfelfogásával és szuverenitás értelmezésével élesen szembeállítható a német Carl Schmitt gondolatvilága. Schmitt szuverenitás-felfogása szorosan kapcsolódik az állam, valamint a politika lényegéről alkotott elképzeléséhez.

Schmitt elismeri amit Kelsen is, hogy minden jogi fogalom közül a szuverenitás függ leginkább napi érdekektől.²⁹ Álláspontja szerint kortársai (Kelsen) úgy próbálták megoldani a szuverenitás alapproblémáját – a valóságos és a jogi hatalom kapcsolatát –, hogy szétválasztották a szociológiai és a formális jogértelmezést. Ennek a szemléletnek a kulcsszava a jogrend egysége. Schmitt „*nem lepődik meg*”, hogy Kelsen a szuverenitás problémáját annak tagadásával oldja fel, ugyanakkor

²⁵ KELSEN *Jogtan*, 83. o.

²⁶ KELSEN *Államelmélet*, 54. o.

²⁷ KELSEN 2003, 603. o.

²⁸ KELSEN *Jogtan*, 84. o.

²⁹ SCHMITT 1992, 8. o. (Schmitt Teológia)

ezt több szempontból hibásnak tartja. A tisztaság egyfelől könnyen elérhető, ha az ember nem vesz tudomást a valóságról, továbbá figyelmen kívül hagyja a személyiség szerepét a jogi döntés esetében. „*A jogtétel, mint döntési norma megmutatja, miképpen kell dönten, de arra nem ad választ, hogy kinek kell dönten.*”³⁰ Schmitt rámutat, hogy a jogi valóság számára nem a forma, hanem az a fontos, hogy ki dönt. A döntés Schmitt elméletének és szuverenitás felfogásának a lényege. Minden rend döntésen alapul, ezért Schmitt szemében a jog is a szuverén döntése.³¹

„*Szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt.*”³² – mondja Schmitt a *Politikai teológia* tételmondataként. A kijelentést később kibontja, rendszerré alakítja. A szuverén a legtágabb értelemben vett döntés birtokosa, arra pedig, hogy ez ki lehet, a „*normálistól eltérő*”, kivételes helyzet ad értelmezési lehetőséget. Leszögezi, hogy a kivételes helyzet nem azonos az anarchiával. A jogtudomány nem vesz tudomást a különleges helyzetről, számára csak a „normál” állapot értelmezhető, a szélsőségektől megzavarodik,³³ ezért érthető, hogy Kelsen következetesen nem tud mit kezdeni a kivételes állapottal.³⁴ Schmitt szerint a kivételes állapot ad értelmet a jogrendszernek. A „normál” állapot önmagát nem magyarázhatja, míg a kivétel igen, sőt, a kivételes állapot ad létalapot a szabálynak.

A kivételes állapot alkalmas arra, hogy cáfolja Kelsen államfelfogását is. A kivételes állapot a bizonyítéka ugyanis annak, hogy az állam a jog eltűnésekor is fennmarad. „*Az állam léte ebben az esetben minden kétséget kizáró bizonyítéka annak, hogy a jogi normák érvényessége fölött fölényben van.*”³⁵ Az állam a kivételes állapotban a fennmaradás érdekében felfüggeszti a jogrendet. A jogrendszer – szűkebben az alkotmány – csak azt határozhatja meg, hogy ilyen helyzetben ki jogosult dönten. A szuverén kívül áll a jogrenden, mindazonáltal kötődik hozzá, hiszen egyedül ő dönthet a felfüggesztéséről. Ha a jogrend szabályoz mindent normális állapot idején, akkor a döntés autonómiája is minimális. „*Ahhoz, hogy a jogrend értelmet nyerjen, előbb a rendet kell helyreállítani.*”³⁶ A szuverén állapítja meg a kivételes állapotot, tehát a szuverén dönt a normalitás felől is. A jogrendnek ugyanis homogén közegre van szüksége. A szuverén dönt a normális állapotról,

³⁰ SCHMITT Teológia, 17. o.

³¹ Ld.: Paczolay Péter előszava a *Politikai teológiához*

³² SCHMITT Teológia, 1. o.

³³ SCHMITT Teológia, 5. o.

³⁴ SCHMITT Teológia, 6. o.

³⁵ SCHMITT Teológia, 5. o.

³⁶ SCHMITT Teológia, 5. o.

akkor a szuverén – ez az elmondottakból is következik – a jogról is dönt, tehát jogalkotáshoz nincs szükség jogra.

Schmitt tehát azt mondja, hogy egy társadalmi rendszer működését normál állapotban a jog szabályozza. Az egész rendszer veszélyeztetése esetén mutatkozik meg igazán az, aki legfőbbnek tekintheti magát, aki dönt e közegek minőségéről, ő a szuverén. A döntés pedig az államé, pontosabban, az állam nevében egy tényleges személyé. Schmitt ugyanis a *Politikai teológiában* a weimari alkotmány – az elnöknek kivételes állapot esetére rendkívüli jogokat biztosító – 48. cikkét hozta fel példának. Az állam fennmaradása érdekében felfüggeszti a vele összefüggő jogrendszert, majd rendet teremt a számára. Ugyanarról az államról van szó normál és kivételes állapotban is. Normál állapotban könnyű az államot a jogrenddel azonosítani, ám a valóság megköveteli olyan helyzetek magyarázatát is, melyek jogilag nem írhatók körbe. Az elmondottakhoz kapcsolódik Pethő Sándornak Schmitt diktatúra értelmezéséről írt elemzése.³⁷ A diktatúra vagy „megbízási”, vagy ténylegesen szuverén. A „megbízási” esetében a weimari alkotmány rendelkezésének példája helytálló, maga az alapszabály ad felhatalmazást a róla való döntésről fennmaradása érdekében. A szuverén diktatúra azonban kötetlen, erő kérdése, mely az alkotmány által nem leírható (talán helyes példa az utóbbira egy katonai puccs).

Schmittnek a *politikai fogalmáról* 1932-ben írt, majd a hatvanas években bővített értekezése kiegészíti a fentieket, tovább boncolva a szuverén döntés lényegét. A politikait olyan gondolkodóra vezeti vissza, aki a vallásháborúk idején egy magasabb, semleges egységért, az államért szállt síkra.³⁸ Bevezetésként Schmitt arról ír, hogy az állam, mint a politikai (de nem pártpolitikai) döntés monopóliumának hordozója elveszti szerepét. Az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát, az állam a nép különös minőségű állapota.³⁹ Schmitt a szuverén politikai állam döntési monopóliumának magyarázatakor a barát és ellenség státuszáról való döntés tartalmi lényegét elemzi. A gondolat kiindulási alapja, hogy a racionalitás talaján az ember nem tagadhatja, hogy a nemzetek egymás közti viszonyaik tekintetében barát és ellenség szerint csoportosítódnak. A politikai egység végső meghatározási pontja pedig a barátról és ellenségről való döntés. Schmitt kiemeli az állam politikai egységét a vallási, kulturális és egyéb egyesülések közül. Állami szinten az ellentétpárok kialakításához ugyanis hozzákapcsolódik a háború. A háború a végső politikai döntés, amely mindig valóságos ellenség ellen folyik. „*A háború szerve-*

³⁷ PETHŐ 2001, 96. o.

³⁸ SCHMITT 2002, 7. o. (Schmitt Politikai)

³⁹ SCHMITT Politikai, 15. o.

*zett politikai egységek közötti fegyveres harc.*⁴⁰ Az állam azért tekinthető minden másnál magasabb politikai egységnek, mert a háború megindítása révén rendelkezési lehetőséggel bír emberéletek felett. Ez a meghatározás egyébként megáll „befelé” is, mert az állam pl.: (büntető) törvényeken keresztül kijelölheti ellenségeit. Schmitt mindazonáltal elítéli az emberek élete feletti rendelkezést, szerinte ugyanis semmilyen cél, illetve norma alapján nem lehet emberektől azt követelni, hogy öljenek és készek legyenek meghalni azért, hogy a túlélők gazdagodjanak.⁴¹ Grotiusra utalva hozzáteszi, hogy a háború nem köthető az igazságosság fogalmához. Schmitt a barát és ellenség megkülönböztetését összekapcsolja a nép fogalmával, mint az állam politikai egységének alapjával. Egy nép akkor tekinthető politikai tényezőnek, ha dönteni képes barátról és ellenségről. Amennyiben lemond erről, megszűnik politikai értelemben népként létezni. Ez akkor sem vezet eredményre, ha egy közösség egyoldalúan, az egész világhoz intéz barátsági nyilatkozatot, mert a világ politikai pluralizmusra épül, nem depolitizálható ebben a formában. A politikai egység barát és ellenségről való döntése feltételez más politikai egységeket. Ebből következik: *„Ezért a Földön, ameddig egyáltalán az állam fennáll, mindig több állam létezik, és nem létezhet az egész földkerekséget és az egész emberiséget átfogó világállam.”*⁴² Schmitt szerint amennyiben megszűnne a barát és ellenség ellentétpárképzés, akkor megszűnne a politika, megszűnne az állam. Az emberiség azonban nem képes háborút folytatni, mivel nincs ellensége, ezért aki az emberiség nevében cselekszik, az céljainak megfelelően próbál kisajátítani egy univerzális fogalmat. Az „emberiség” kifejezés etikai-humanitárius formába burkolt használata imperialista törekvések eltakarása. Az ellentétpároknál Schmitt leszögezi, hogy az ellenség nem feltétlenül gonosz, ezért – Proudhonra hivatkozva – hangsúlyozza, hogy az emberiség nevében folytatott háború végletekig fokozza az ellenség fogalmát.⁴³

Ezen a ponton eljutunk Schmitt nemzetközi jogi szemléletéhez is. Először is az államok közötti ellenségeskedés esetén az ellenfél ugyanolyan szuverén, mint saját államunk. Az államként való elismerés magába foglalja az adott állam „*ius belli*”-hez való jogának elismerését is. A nemzetközi jog újabban körülbástyázza, korlátozza a háborút. Állítja, hogy a háború és ellenségeskedés nemzetközi jogi korlátozásának az állam és a szuverenitás az alapja. A békeszerződéssel mindazonáltal élesen elválasztható a háború és béke, tehát a barát és ellenség kategóriája.

⁴⁰ SCHMITT Politikai, 22. o.

⁴¹ SCHMITT Politikai, 33. o.

⁴² SCHMITT Politikai, 36. o.

⁴³ SCHMITT Politikai, 37. o.

A nemzetközi jog szempontjából Schmitt *A politikai fogalmában* két markáns véleményt fogalmaz meg, egyfelől a Kellogg-Briand paktummal, másfelől a Népszövetség rendszerével összefüggésben. Előbbi esetben vissza kell utalni a háborúról, valamint a barát és ellenség meghatározásáról mondottakra. Schmitt szerint egy ilyen paktummal még nem lehet tagadni a háború alapját, mert a háború nemzetközi „kiközösítése” még nem szünteti meg a barát és ellenség ellentétpár létét.⁴⁴ Ekkor fejt ki a *Politikai teológiában* megismert „kivétel határozza meg a szabályt” nemzetközi vonatkozását. Egy nyilatkozat a fenntartások érvényesülésétől függ, maguk a fenntartások adnak értelmet a tágabb értelemben vett nemzetközi szerződésnek. Egy állam mindig is maga fog dönteni ilyen fenntartásokról, legalábbis ameddig állam. A Népszövetséggel kapcsolatos kritikája a pluralista világmérvél állítható összefüggésbe. A valóságos „népszövetség” létrehozása az államiság létéből kiindulva logikailag lehetetlen, az államnélküliséghez vezetne. A Népszövetséget sokkal inkább nemzetek társulásának tekinti, mivel fogalmilag feltételezi államok fennállását. Továbbmenve, a Népszövetség nem is nemzetközi szervezet. A Népszövetség nem szünteti meg a háborút – sőt – új lehetőségeket teremt számára, mert például koalíciókat hatalmaz fel háborúindításra. A Népszövetség nem más, mint államközi érdekkapcsolat.⁴⁵ Schmitt itt hozzáteszi, hogy egyetemleges, „valós” népszövetség akkor jöhetne létre, ha minden létező emberi csoportosulástól (államtól) elvonná a „*ius belli*”-t anélkül, hogy maga gyakorolná, hiszen akkor egyetemessége, depolitizáltsága válna értelmezhetetlenné. Kardos Gábor Schmitt nemzetközi jogi felfogásáról írt tanulmányában kiemeli Schmittnek azon tézisét, hogy a formalizmus elrejtje magát a valóságot, melynek lényege a nagyhatalmak által létrehozott és fenntartott konkrét rend, illetve azt a tényt, hogy ezt a rendet semmi sem pótolja.⁴⁶

Összegzés

Kelsen és Schmitt felfogásbeli különbségei a szuverenitással összefüggésben három pontban határozhatóak meg. Ezek: (általánosságban) a jog, az állam, valamint a nemzetközi jog.

Kelsent maga Schmitt is bírálta. Jogfelfogása kétségtelenül tiszta, hiszen mentes olyan kérdésektől, mint a norma kikényszerítése. A norma érvényes, ha megfelel a

⁴⁴ SCHMITT *Politikai*, 34-35. o.

⁴⁵ SCHMITT *Politikai*, 38. o.

⁴⁶ KARDOS 2004, 373. o.

felette állónak, végső soron pedig az alapnormának. Ahogy Kardos Gábor is fogalmaz: „*A formális feltételeken nyugvó rendszer, a logikus egységes szerkezet azonban összeomolhatna, ha megengedhetőek lennének olyan kérdések, mint például az a szociológiai felvetés, hogy ténylegesen érvényesül-e a norma a gyakorlatban, vagy annak firtatása, hogy az igazságosnak tekinthető-e, vagy sem.*”⁴⁷ Kelsen azonban nem teljesen érzéketlen a hatalmi tényezőkkel szemben, mert végső soron az alapnorma keletkezését egy olyan „kormányzathoz” köti, amely képes biztosítani az általa kibocsátott normák érvényesülését. Ezt a nemzetközi jog égisze alatt a „*hatékonyság elvének*” nevezi. Mindazonáltal ez a „kitekintés” azonnal cáfolható a kelsen gondolkodás alapján, amennyiben nemzetközi szokásjogként értelmezzük a hatékonyság elvét. Ebben az esetben ugyanis már normatív leírható. Kelsen jogfelfogása végtelenül logikus és tulajdonképpen részben megállja a helyét, legalábbis egy adott állam tekintetében. Az állami jogrendnek ugyanis szükségesen visszavezethetőnek kell lennie annak alapnormájára, vagyis az alkotmányra. Az alapnorma mindazonáltal majdhogynem teológiai fogalomává válik, szinte megkérdőjelezhetetlen.⁴⁸

Schmitt ezzel ellentétesen, pontosabban fordítottan szemléli a jog lényegét. Álláspontja szorosan összekapcsolódik az államról és magáról a szuverenitásról alkotott véleményével. A jog a szuverén döntése. Koskenniemi szerint Schmitt számára a jog másodlagos a tényekhez képest.⁴⁹ Ehhez a megközelítéshez kétségtelenül hozzákapcsolható, hogy a szuverén tud egyedül különbséget tenni a normális és különleges állapot között. Aki e döntés meghozatalára képes, annak arra is lehetősége van, hogy „életre keltse” a jogrendet. Ez pedig pusztá képesség, pusztá tény kérdése, avagy a kivételről való döntés erő és nem pedig jog kérdése.⁵⁰ Kelsen organikusan építi fel a jogrendet, míg Schmitt tulajdonképpen valamivel szemben határozza azt meg. A különleges állapot ugyanis szükségképpen leírhatatlan a jog keretén belül. Pethő Sándor a kivételes állapot és a jog schmitti összefüggésében azt mondja, hogy „*kivételes állapotban a jog és a rend egymással szemben fogalmazódik meg.*”⁵¹

A második pontot az állam értelmezésének összehasonlítása képezi. Kelsen szerint az állami szuverenitásból kiindulás egész egyszerűen politikai szándék, annak kifejezése, hogy a világot saját szemszögből, „letekintéssel” figyeljük. Egy másik

⁴⁷ KARDOS Alapnorma, 531. o.

⁴⁸ KARDOS Alapnorma, 532. o.

⁴⁹ KOSKENNIEMI 2006, 226. o.

⁵⁰ KOSKENNIEMI uo.

⁵¹ PETHŐ 99. o.

állam elismerése tisztán politikai döntés, eleve a magasabbrendűség érzetét kelti. A szuverenitás az önzés, az imperializmus gondolata. Az állam nem a legfőbb egység, hiszen akkor el kellene ismerni, hogy a nemzetközi jog felett áll. Ugyanakkor ez a jogrendszer egységességéből kiindulva lehetetlen. Az állam nem más, mint a nemzetközi jog egy tényállása, pusztán jogi forma. Az állami egyenlőség az egyes jogrendszerek alpnormájának egymás mellé rendezését jelenti. Koskenniemi úgy jellemzi Kelsen elméletét, hogy az állam nem más számára, mint egy más kifejezés a jogrendre.⁵²

Mindezzel szemben Schmitt az állam felsőbbségét, joggal szembeni meghatározását, az állam szuverenitását tartja a valóságnak megfelelő elképzelésnek. Az állam dönt a kivételes állapotról, az állam „rendet teremt”, azért hogy a jogrendszer érvényesülhessen. Az állam magasabban áll tehát a jognál, döntése révén kap lehetőséget a jogrend a létezésre. Az állami döntés ugyanakkor a politikai egység kifejezése, tulajdonképpen a nép akarata. Az állam azért különbözik az emberek más csoportosulásától, mert képes dönteni barát és ellenség kérdésében, ezzel együtt rendelkezik emberek élete felett belső viszonyokban büntetőhatalmával, kifelé pedig a háborúval. A lényeg a döntés, a döntés képessége, az a lehetőség, hogy kilépjünk a jogrend érvényesülését megkívánó „normális” világból, megteremtjük a rendet, döntsünk a jogrend létrehozásáról, továbbá, hogy megválasszuk barátunkat és ellenségünket, háborúzzunk és békét kössünk. Az állam szuverenitása csak ezen szélsőséges tényekből kiolvasható fogalmak mellett érthető meg.

Harmadik pontként a szerzők nemzetközi jogról alkotott álláspontja vizsgálandó.

Kelsen számára az állam fogalmának jogivá tételéből, szuverenitásának lebontásából, de legfőképp a jogrendszer egységéről alkotott gondolatából egyenesen következik a nemzetközi jog felsősége. Sőt, szuverenitása. Az államok, mint egyenrangú jogrendek feltételeznek egy felettük álló magasabb szintet. Ez a nemzetközi jog, amely mellérendeli őket, hatásköröket delegál számukra. Nagy Boldizsár ezt úgy fogalmazza meg, hogy Kelsen elméletében a nemzetközi jognak az államok tekintetében kompetencia kiosztó szerepe van.⁵³ A jogrend egységében az államok csupán alegységek, minden hatalmi, kulturális és egyéb problémára tekintet nélkül. Meg kell jegyezni, hogy talán Kelsen sem politika – pontosabban értékválasztás – nélkül jut erre az álláspontra. Ezt erősíti Jakab András, mikor azt írja, hogy Kelsennek a nemzetközi jog elsődlegességére vonatkozó nézete ugyancsak politi-

⁵² KOSKENNIEMI *uo.*

⁵³ NAGY 231. o.

kai választás eredménye.⁵⁴ Kelsen közvetlenül az első világháborút követően fejtette ki elgondolását, és burkoltan, de az a cél vezérelte, hogy a nemzetközi jog minden államra kötelező bírói szerv útján teremtsen meg az emberiség békéjét. Ahogy Rigó Anett fogalmaz Kelsenről írt tanulmányában: „Az állam politikai szuverenitásának gondolatát azért kell felváltani a fiktív jogsuverenitással, hogy megőrizhető legyen az emberiség jogi egységének, a civitas maximának a megvalósulásába vetett remény.”⁵⁵

Schmitt a nemzetközi jogról többnyire érintőlegesen nyilatkozik. Az állami szuverenitás a legfőbb, a döntési potenciál tényszerűsége a meghatározó. A nemzetközi jog tulajdonképpen önkorlátozás, teljes mértékben a szuverén államok döntésének függvénye. A nemzetközi jog esetén is a kivétel erősíti a szabályt. Schmitt a Kellogg-Briand paktum és a Népszövetség összefüggésében kifejtette, hogy a nemzetközi jog tulajdonképpen hatalmi érdekek formalizált megjelenése. Összegzésképp a nemzetközi jog újabb fejlődése a szemében nem más, mint az állam, a szuverén elleni támadás.

A két szerző gondolatai alapján a szuverén vagy a jogrendszer legfőbb szintje, vagy közvetlen tényekből megismerhető hatalmi realitás. Ahogy Koskenniemi fogalmaz, voltaképpen egyik álláspont sem támogatható, ugyanakkor egyik sem utasítható el teljes mértékben.⁵⁶ A nemzetközi jog fejlődése, különösen az európai integráció, valamiképpen mégis a Kelsen által elgondoltak irányába halad. Az emberiség szépségét adó pluralizmus ugyanakkor mindig magába fogja hordozni a sokszínűség politikai-jogi alapjának tekinthető állam létezése iránti igényt, annak felsőbbségébe vetett hitet, Schmitt-féle szuverenitását. Ha elfogadnánk Hans Kelsen messzemenőig átgondolt, vonzóan logikus értelmezését, tagadunk kéne az államot, mint társadalmi jelenséget, ha azonban Carl Schmitt realistának tűnő elméletéhez közelednénk, fel kellene tennünk egy alapvető kérdést: jognak tekinthetjük-e egyáltalán a nemzetközi jogot, vagy csupán szuverének közötti hatalmi kérdések formalista rendező eszközének?

⁵⁴ JAKAB 560. o.

⁵⁵ RIGÓ 540. o.

⁵⁶ KOSKENNIEMI 227. o.

Felhasznált irodalom

GOMBÁR Csaba: Mire ölünkbe hullott, anakronisztikussá lett – Magyarország szuverenitásáról. In: GOMBÁR Csaba, HANKISS Elemér, LENGYEL László, VÁRNAI Györgyi: A szuverenitás káprázata. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996. 13-45. o.

JAKAB András: Ismeretelmélet és politika Kelsen nemzetközi jogi tanaiban. In: CS. KISS Lajos: Hans Kelsen jogtudománya – Tanulmányok Hans Kelsenről. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 555-570. o.

KARDOS Gábor: Carl Schmitt nemzetközi jogi felfogásának jellemzői. In: CS. KISS Lajos: Carl Schmitt jogtudománya – Tanulmányok Carl Schmittről. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. 372-379. o.

KARDOS Gábor: Az alapnorma és a nemzetközi rendszer. In: CS. KISS Lajos: Hans Kelsen jogtudománya – Tanulmányok Hans Kelsenről. Gondolat Kiadó Budapest, 2007. 527-536. o.

KARDOS Gábor – LATTMAN Tamás (szerk.): Nemzetközi jog. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010. 23-45. o.

KELSEN, Hans: Tiszta jogtan. ELTE Bibó István Szakkollégium kiadványa, Budapest, 1988

KELSEN, Hans: Az államelmélet alapvonalai. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997

KELSEN, Hans: A szuverenitás fogalmának változása. In: Takács Péter: Államtan – Írások a XX. századi általános államtudomány köréből. Szent István Társulat, Budapest, 2003. 603-614. o.

KOSKENNIEMI, Martti: From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument. Cambridge University Press, 2006

NAGY Boldizsár: Az abszolútum vágyáról és a tünékeny szuverenitásról. In: GOMBÁR Csaba, HANKISS Elemér, LENGYEL László, VÁRNAI Györgyi: A szuverenitás káprázata. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996. 227-261. o.

PETHŐ Sándor: Démosz vagy Deus? A szuverenitás két modellje a nyugati politikai gondolkodásban. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

RIGÓ Anett: Szuverenitáselmélet és a nemzetközi jog problémája. In: CS. KISS Lajos: Hans Kelsen jogtudománya – Tanulmányok Hans Kelsenről. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 537-554. o.

SCHMITT, Carl: Politikai teológia. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar TEMPUS „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványa, Budapest, 1992

SCHMITT, Carl: A politikai fogalma. Osiris Kiadó-Pallas Stúdió-Attraktor Kft., Budapest, 2002

SCHMITT, Carl: Legalitás és legitimitás. Attraktor Kiadó, Máriabesenyő-Gödöllő, 2006

TAKÁCS Péter: Államtan – Az állam általános sajátosságai. Budapesti Corvinus Egyetem Közigazgatástudományi Kar – Robinco Kft., Budapest, 2011

VALKI László: Mit kezd a szuverenitással a nemzetközi jog? In: GOMBÁR Csaba, HANKISS Elemér, LENGYEL László, VÁRNAI Györgyi: A szuverenitás káprázata. Korridor Politikai Kutatások Központja, Budapest, 1996. 46-88. o.